
ПРО П'ЯТИКОЛОННІ ХРАМИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

С. Д. Крижицький

У статті зібрано та проаналізовано зображення фронтонних портиків з непарною кількістю колон. Зроблено висновки про те, що реконструкція храму Аспурга не має достатнього обґрунтування. Архітектурна деталь, на основі якої було запропоновано цю реконструкцію, не могла належати фронтонному колонному портику. Найімовірніше прототипом для зображень храмів з непарною кількістю колон на керамічних формах і монетах слугував храм загальнопонтійського значення на о. Левці (VI—V ст. до н. е.).

Питання про можливість існування у Північному Причорномор'ї храмів із непарною кількістю колон уздовж головного фасаду та їх ідентифікацію з конкретними об'єктами у вітчизняній історіографії не є новим. Інтерес до даної теми викликаний тим, що, як відомо, непарна кількість колон уздовж головного фасаду в старогрецькій архітектурі трапляється вкрай рідко і до того ж тільки в найдавніші часи¹. Підставою для розробки цієї теми слугували знахідки на Боспорі монет Котиса I та Євніки (рис. 1), викарбуваних наприкінці шістдесятих років I ст. н. е. (68/69 рр.)², а також надгробної стели з фронтонним портиком (рис. 2), яка датується по-різному — від II ст. до н. е.³ до кінця I — початку II ст. н. е.⁴ На усіх цих знахідках зображено фасад п'ятиколонного храму, або, як дещо обережніше зазначив В. Д. Блаватський, портика⁵. Додатковим, але вкрай важливим і, як здавалося, безперечним аргументом на користь існування, зокрема на Боспорі, близько рубежу ер храмів з непарною кількістю колон стала знахідка фрагмента архітрава доричного ордера з присвятим написом царю Аспургу⁶.

Рис. 1. Боспорські монети із зображенням на аверсі п'ятиколонного фасаду: 1 — дупондій Котиса I; 2 — дупондій Євніки.

Висвітлення теми храмів з непарною кількістю колон у даній статті зумовлено необхідністю врахування матеріалів, які раніше практично не привертали увагу дослідників. Маються на увазі керамічні форми для відливання підвісок із

Рис. 2. Стела із зображенням п'ятиколонного фронтоного портика.

зображенням фасадів, очевидно храму з непарною кількістю колон, знайдені у шарах V—IV ст. до н. е. в Ольвії. Нині з розкопок Ольвії відомо щонайменше три форми для відливання таких підвісок: дві з розкопок Б. В. Фармаковського (1926 р.) із зображенням семиколонного фасаду (рис. 3)⁷ і одна з розкопок Н. О. Лейпунської початку 1970-х років із зображенням п'ятиколонного фасаду (рис. 4)⁸. І в першому, і в другому випадках зображення фасадів вписані у фронтонний портик. Виготовлення форм з амфорних ручок і досить брутална зарисовка зображень дають усі підстави вважати, що форми були виготовлені на місці — в Ольвії.

Отже знахідки ольвійських керамічних форм, що містять значно давніше, ніж на Боспорі, зображення храму з непарною кількістю колон уздовж фасаду відчутно послаблює позиції прихильників гіпотези про те, що прототип подібного спорудження знаходився на Боспорі. Більше того — ольвійські знахідки дають підставу порушити питання: чи не один і той самий храм слугував основою для всіх перелічених вище зображень?

Для позитивної відповіді на це питання є деякі більш-менш суттєві підстави. Це насамперед графічна подоба зображень на боспорських монетах і ольвійських підвісках — наявність і там, і там непарної кількості колон; високий фрон-

Рис. 3. Відливка підвіски із зображенням семиколонного фасаду з форми, що зберігається у Миколаївському краєзнавчому музеї.

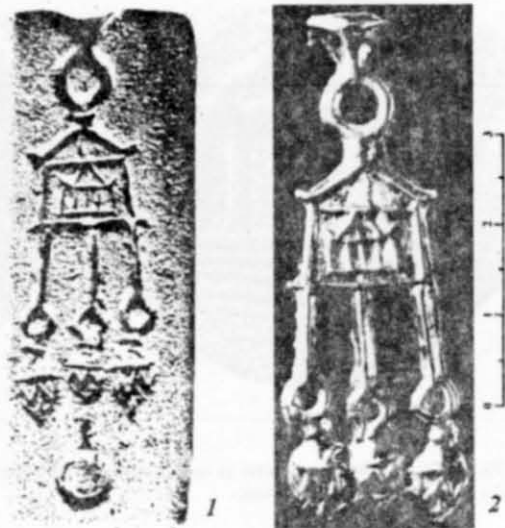

Рис. 4. 1 — форма для відливання підвіски із зображенням п'ятиколонного фасаду з розкопок Ольвії 1974 р.; 2 — відливка з цієї форми.

тон; чітко виражені кутові і центральний акротерії, наявність яких підкреслена формою, в яку вписано фасад храму. Відмінністю від монет є відсутність на підвісках зображення східчастого стереобата й у двох випадках наявність не п'яти, а семи колон. Ці розбіжності, проте, можуть пояснюватися в першому випадку значно меншим (майже в півтора раза) масштабом зображення храму на підвісках порівняно з монетами, а в другому — тим, що майстри храму в натурі не бачили.

Зрозуміло, підвіски й монети мають аж ніяк не однакову джерельну цінність. Проте факт наявності таких зображень на підвісках більш раннього часу, причому не в одному примірнику, про що свідчить наявність декількох форм, дає підстави припускати, що зображений на підвісках храм також мав реальний прототип.

Очевидно також, що таким прототипом навряд чи була якась рядова споруда. Варто, на наш погляд, виключити і можливість того, що на підвісках зображався один із ольвійських храмів. Розкопки ольвійських храмів V—IV ст. до н. е. (а це храми Аполлона Лікаря кінця VI—V ст. до н. е. на західному теменосі⁹, храм Аполлона Дельфінія V ст. до н. е. на центральному теменосі¹⁰) не дають найменших підстав припускати можливість наявності п'яти, а тим паче семи колон уздовж головного фасаду. Природно, маючи можливість бачити зразок у натурі, майстер, що виготовляв форму, навряд чи став би фантазувати, зокрема щодо парного або непарного числа колон, що є характерною особливістю зразка.

Найімовірніше зразок, що слугував прототипом для згаданих форм, знаходився в якомусь важливому для ольвіополітів чи взагалі понтійських греків святилищі. Таким могло бути передусім святилище Ахіла на о. Левці. Ми нічого не знаємо про тип храму цього святилища. Знайдена на Левці архаїчна архітектурна теракота, аналогічна виявленій в Істрії, свідчить на користь існування на Левці храму вже в архаїчний час¹¹. Але не виключено, що цей ранній храм міг мати нестандартне об'ємно-планувальне вирішення. Такі приклади відомі, причому неподалік — в Істрії. Судячи з відкритих тут решток, храм Афродити мав адитон, а храм Зевса Полеїса — проміжне помешкання між наосом і пронаосом¹². Не виключено, що і ранній храм на Левці міг мати визначені об'ємно-планувальні особливості, — у даному разі п'ять або сім колон уздовж головного фасаду, — і послужити прототипом не тільки для ольвійських підвісок, але й для більш пізніх зображень, зазначених вище.

У зв'язку з цим зауважимо, що повної ідентичності нема і в зображеннях храму на пантикапейських монетах. Більше того, існує припущення, що на цих монетах зображено різні храми: один іонічного ордера, а другий — доричного¹³. Це, проте, уявляється вкрай сумнівним, оскільки в обох варіантах храми мають загальні генералізуючі риси — це п'ятисхідцевий стереобат і п'ятиколонний портик, високий фронтон і чітко виражені кутові та центральний акротерії. Усе це нехарактерно для архітектури храмів рубежу нашої ери і, на нашу думку, однозначно свідчить на користь того, що в обох варіантах монет зображено один і той же об'єкт. Різниця тільки в наявності на одному із зображень баз колон і легших пропорцій, зокрема антаблемента. Особливості зображення ордера, за якими можна було б згодом розділити ці варіанти, через дрібномасштабність і примітивність зарисовки недостатньо виразні. У зв'язку з цим зауважимо, що наявність на монетних зображеннях баз може свідчити на користь не тільки іонічного ордера, а й тосканського, тобто фактично доричного. До того ж, і східчастий стереобат не характерний для іонічного ордера.

На основі зазначеного вище можна зробити такі висновки. Монетники, що робили зображення храму на монетах, у натурі цього храму, мабуть не бачили, інакше не було б розбіжностей у зображенні ордера. Припускати ж, що це могли бути два різні храми, особливо з огляду на хронологічну близькість монет, достатніх підстав немає. А це робить дуже ймовірною можливість того, що храм знаходився за межами Боспору. Інакше кажучи, прототипом для зображення на боспорських монетах, як вважає більшість дослідників, храму Юпітера Капітолійського, навряд чи міг слугувати місцевий¹⁴ боспорський храм. У свою чергу наявність п'яти колон і східчастого стереобата, а не подіуму, суперечить тому, що прототипом міг слугувати римський¹⁵ храм Юпітера Капітолійського. Інакше кажучи, у нас є значно більше підстав припускати, що на монетах (так само

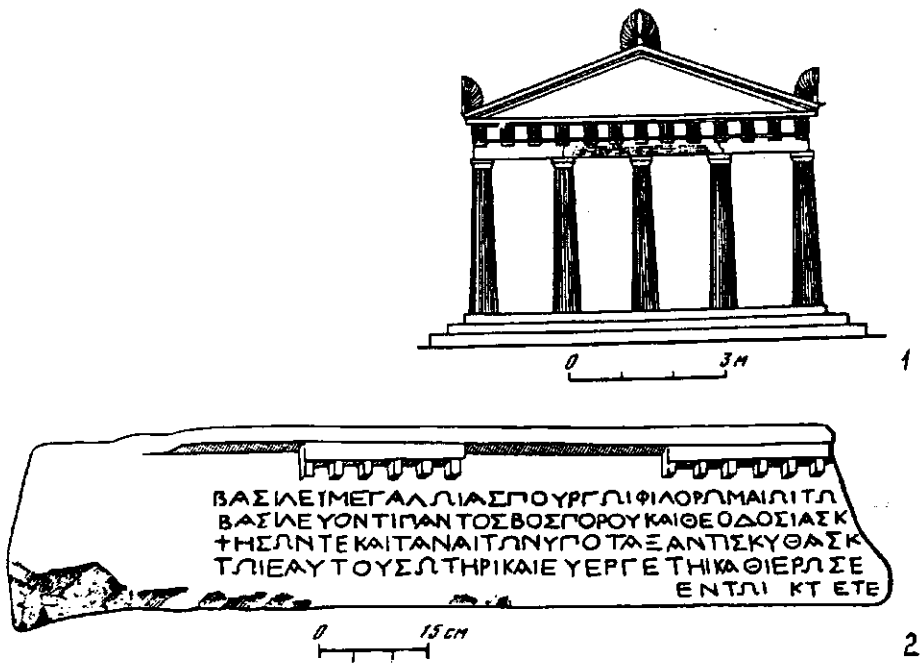

Рис. 5. 1 — фасад храму за реконструкцією В. Д. Блаватського; 2 — зарисовка напису за фотографією, опублікованою В. Д. Блаватським.

як і на підвісках) у різних варіантах зображено один і той самий об'єкт, а не навпаки. Якщо ж виходити з того, що ми маємо справу з чотирма різними об'єктами, то доведеться визнати, що храми з непарною кількістю колон уздовж головного фасаду були дуже поширені в Північному Причорномор'ї. Малу ймовірність подібного припущення навряд чи потрібно доводити.

Аналіз перелічених вище знахідок переконує у доцільності ще раз звернути увагу на блок архітрава з присвятою царю Аспургу, на підставі якого В. Д. Блаватським було запропоновано реконструкцію п'ятиколонного фасаду храму (рис. 5). Це призвело до досить несподіваних висновків.

Насамперед слід зазначити, що автор реконструкції виходив не з того, що фрагмент архітрава мав якісь конструктивні особливості, що свідчили б на користь наявності непарної кількості колон (таких особливостей немає), а із запропонованого ним відновлення напису і згаданих на початку статті аналогій. Стрижнем обґрунтування реконструкції стало лише відновлення напису, співвідношення кількості додаткових літер якого у першому і наступному рядках не викликало принципових заперечень у видавців Корпусу Боспорських написів¹⁶. Але саме у зв'язку з цим виникає проблема, розв'язання якої кардинально змінює висновок щодо можливості наявності непарної кількості колон у будівлі, якій міг належати згаданий архітрав.

Річ у тім, що вертикальна вісь симетрії реконструйованого В. Д. Блаватським напису проходить через центр третьої (від лівого торця архітрава) метопа (рис. 6, 1), а не четвертого тригліфа. Інакше кажучи у даному випадку над центральною колоною буде знаходитися метопа, а не тригліф, як це повинно було б бути з огляду на досвід старогрецької архітектури (про необхідність розміщення тригліфів над колонами пише і Вітрувій (Vitruv., IV, II, 4; IV, III, 2). Тобто, якщо припускати наявність непарної кількості колон у портику, то слід відмовитися від запропонованого В. Д. Блаватським відновлення напису, оскільки в ньому для реконструкції першого (найбільш надійно відновленого) рядка за умови непарної кількості колон буде потрібно ще додатково близько двох десятків літер (навіть з урахуванням нерівномірної їх ширини і розстановки). Останнє, з огляду на конкретні історичні обставини, пов'язані з особистістю Аспурга, навряд чи можливо. Таке велике збільшення кількості літер пояснюється тим, що, коли

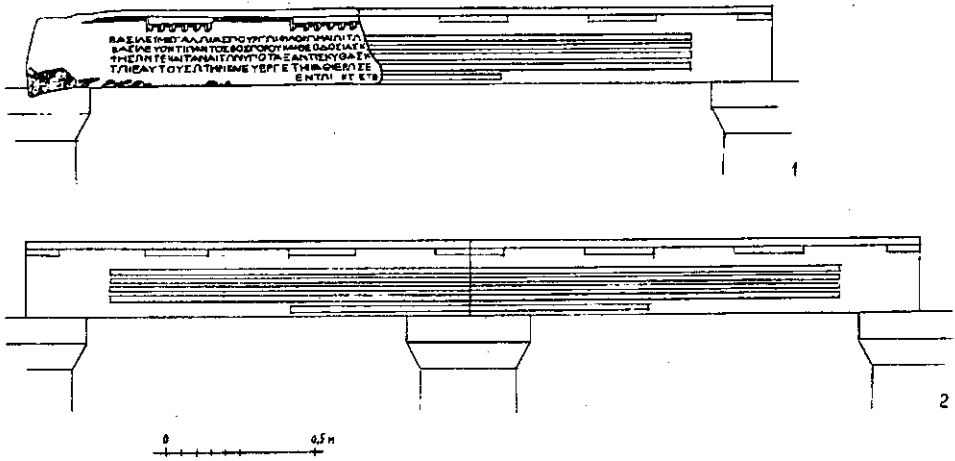

Рис. 6. 1 — реконструкція фасаду архітрава, зроблена відповідно до запропонованого В. Д. Блаватським відновлення напису; 2 — реконструкція фасаду архітрава відповідно до припущення про наявність у портику непарної кількості колон.

вісь симетрії напису переміщується у центр четвертого тригліфа (рис. 6, 2), то напис у частині, що не збереглася, мав би закінчитися над серединою не п'ятої, а шостої метопи. Останнє всупереч реконструкції напису й показано помилково на кресленні фасаду храму (рис. 5, 1).

Таким чином, якщо відновлений В. Д. Блаватським напис слушний, то довжина архітрава складатиме приблизно 256 см, а не 3 м, як це зображено на згаданому кресленні фасаду храму¹⁷. Природно, у даному разі можливість того, що блок архітрава з написом міг складатися з двох частин, а портик відповідно мати непарну кількість колон, знімається, оскільки стик двох суміжних блоків архітрава припав би на метопу¹⁸.

Усе зазначене свідчить, що пантикапейський архітрав ніяк не міг належати портику або храму з непарною кількістю колон. Більше того, знайомство з цим пам'ятником у натурі¹⁹ дає підстави відмовитися від можливості взагалі пов'язувати цей архітрав із звичайним колонним портиком.

У зв'язку з цим стисло спинимося на основних особливостях даної деталі, оскільки опис її видавцем обмежується головним чином вказівкою загальних розмірів, а деякі подробиці, що мають велике значення для з'ясування місцезнаходження архітрава в структурі споруди, не відзначені²⁰.

Особливий інтерес викликає характер розташування піронів у лівій частині архітрава (рис. 7, 2, 3), в отворах для встановлення яких помітні рештки залізних стрижнів, утоплених у свинці. У зв'язку з цим відзначимо, що архітрав у поперечному перетині не симетричний, його тильна частина має досить грубу обробку, а товщина в нижній частині дорівнює всього 17,5 см. Інакше кажучи, якби архітрав знаходився в колонному портику, то його товщина мала б бути удвічі більшою, або він складався б із двох паралельно встановлених блоків. Тим часом, пірон на нижній площині архітрава і пірон на верхній, судячи з напрямку канавок, слугували для скріплення архітрава з кам'яною деталлю (або деталями), що підходила до архітрава з тильного боку перпендикулярно, а не паралельно. На користь цього свідчить відсутність у цьому місці згаданої вище полицки з тильного боку архітрава. Наявність анафірозиса на лівому торці архітрава (рис. 7, 2), розташування на верхній площині архітрава другого пірона, а також розстановка тригліфів свідчать про те, що даний архітрав не міг бути кутовим. Усе це практично виключає можливість встановлення даного архітрава у звичайному колонному портику.

Викладене вище підтверджується й характером обробки поверхонь архітрава. Його фасад оброблено під троянку й зашліфовано. Нижня ж площина, також оброблена під троянку, слідів шліфування не має, тобто вона не була розрахована на огляд знизу.

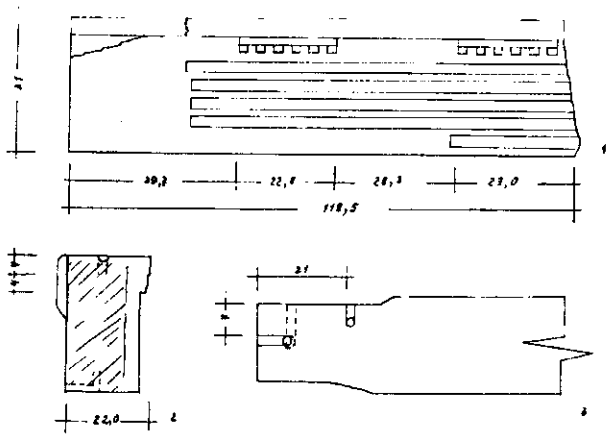

Рис. 7. Обмірне креслення архітрава. 1 — фасад; 2 — лівий торць архітрава; 3 — план архітрава (фрагмент).

розташування архітрава щодо основи такої будівлі. Слідуючи за Вітрувієм, трактат якого з'явився наприкінці I ст. до н. е. (а архітрав датується 23 р. н. е.), висота архітрава і ширина тригліфа повинні були відповідати одному модулю (Vitruv., IV, III, 4). У нашому випадку між висотою архітрава (31 см) і шириною тригліфа (23 см) різниця 8 см. Тому логічно прийняти першу і другу цифри як граничні величини модуля. У свою чергу, оскільки, за Вітрувієм, висота доричної колони має складати 14 модулів (Vitruv., IV, III, 4), описуваний архітрав міг знаходитися на висоті 3,22—4,34 м. Останнє, навіть з урахуванням можливості існування інших пропорцій робить дуже малоімовірним використання архітрава у віттарі (у Північному Причорномор'ї подібні монументальні віттарі поки що невідомі). Сумнівне і його розміщення на фасаді наоса храму — такі написи робилися звичайно на головному фасаді, тобто на колонному портику.

Розглянуті особливості дають змогу дійти висновку, що даний архітрав використовувався, очевидно, в якійсь стінній конструкції чи то меморіальній, чи то утилітарній споруди відносно невеликих розмірів, але ніяк не в колонаді, тим більше фронтонного портика з непарною кількістю колон.

А це, з урахуванням зазначеного вище, спростовує один з важливих аргументів на користь можливості існування саме на Боспорі в перші сторіччя нашої ери храмів із непарною кількістю колон уздовж головного фасаду.

Більш імовірною видається поява такого храму в архаїчний час. У Північному Причорномор'ї він був єдиним і знаходився поза Боспором в якомусь святилищі, що мало загальноеллінське значення, — найімовірніше на о. Левці.

Примітки

¹ Наприклад, у храмі Гери другої половини VIII ст. до н. е. на Самосі, у храмі А VII ст. до н. е. у Прінії на Криті, у храмі Аполлона близько 625 р. до н. е. на Термосі, в так званій базиліці першої половини VI ст. до н. е. у Посейдонії в грецькому архаїчному храмі у Помпеях.

² Зограф А. Н. Античные монеты // МИА.— 1951.— С. 202 и сл.— Табл. 47, № 4, 17; Карышковский П. О. Боспор и Рим по нумизматическим данным // ВДИ.— 1953.— № 3.— С. 179—190; Фролова Н. А. Медные монеты Котиса I как исторический источник // СА.— 1976.— № 3.— С. 103, 111; Анохин В. А. Монетное дело Боспора.— К., 1986.— С. 98, 99.— Табл. 14, № 370—372; Назаров В. В. Архитектурные сооружения на монетах Боспора // Античная культура Северного Причерноморья в первые века нашей эры.— К., 1986.— С. 153—163.

³ Kieseritzky G., Watzinger C. Griechische Grabreliefs aus Sudrusland.— Berlin, 1909.— Т. 28.— Р. 407; Блаватский В. Д. Античная археология Северного Причерноморья.— М., 1961.— С. 155; Иванова А. П. Скульптура и живопись Боспора.— К., 1961.— С. 126, 127.

Цявенті відкреслено відсутність на нижній площині архітрава — в його лівому торці, щодних слідів від абака капітелі. Очевидно, В. Д. Блаватський, говорячи про наявність сліду від капітелі, схибив, оскільки звичайно наявність такого сліду виражається в іншій обробці нижньої площини архітрава, що прилягає до абака, можлива наявність риски — ні того, ні іншого в даному випадку немає²¹.

Звузити коло споруд, де міг знаходитися даний архітрав, допоможе визначення ймовірної висоти

⁴ Харко Л. П. О пятиколонном храме, изображенном на боспорских монетах 2 в. // ВДИ.— 1950.— № 1.— С. 197—205; Иванова А. П. Указ. соч.— С. 141.

⁵ Блаватский В. Д. Строительное дело Пантикапея по данным раскопок 1945—1949 и 1952—1953 гг. // МИА.— 1957.— № 56.— С. 69.

⁶ Блаватский В. Д. Указ. соч.— С. 68 и сл.

⁷ Фармаковский Б. В. Розкопування Ольвії р. 1926.— Одеса, 1929.— С. 48.— Мал. 39; Фурманська А. І. Ливарні форми з розкопок Ольвії // АП УРСР.— 1958.— Т. 7.— С. 56.— Табл. 3, 4. А. І. Фурманська, описуючи ливарну форму, ілюстрацію якої вона публікує, наводить її інвентарний номер (А-755) і, як видно, помилково вказує, що ця форма вже публікувалася Б. В. Фармаковським. Проте порівняння форм, рисунки яких видруковано А. І. Фурманською та Б. В. Фармаковським, дає підстави припускати, що це різні знахідки, які мають і різні інвентарні номери (А-1545 у Б. В. Фармаковського і А-755 у А. І. Фурманської). За повідомленням Я. В. Доманського, таких форм з розкопок 1926 р. в Ермітажі немає. Однак аналогічна форма з розкопок 1926 р. зберігається у Миколаївському краєзнавчому музеї, де вона має зовсім інший номер — А-1499. Не виключено, що це третя подібна знахідка.

⁸ Лейпунська Н. О. Ливарні форми з Ольвії // Археологія.— 1984.— № 45.— С. 69.

⁹ Kryzhitsky S. D. The Temple of Apollo letros on the Western Temenos at Olbia (an attempt at reconstruction) // Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.— 1997.— Vol. 4.— № 1.— Р. 15—34; Храм Аполлона Врача на Западном теменосе Ольвии (опыт реконструкции) // ВДИ.— 1998.— № 1.— С. 170—190.

¹⁰ Карасев А. Н. Монументальные памятники ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора.— М.-Л., 1964.— С. 51 и сл.; Пичикян И. Р. Малая Азия — Северное Причерноморье. Античные традиции и влияния.— М., 1984.— С. 178 и сл.— Рис. 68.

¹¹ Охотников С. Б., Острроверхов А. С. Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином).— К., 1993.— С. 25.

¹² Alexandrescu P. Histria in archaischer Zeit // Xenia. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen, hrsg. von W. Schuller.— Konstanzer, 1990.— Heft 25.— S. 47—101; Dupont P. Commentaire des documents exposes // Istros. Les Grecs au pays des Gètes. Présence archéologique française en terre Roumanie.— Chateau des Allymes.— 1996.— Fig. 4.

¹³ Назаров В. В. Указ. соч.— С. 158 и сл.

¹⁴ Блаватский В. Д. Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора.— М., 1964.— С. 162; Пичикян И. Р. Античная ордерная архитектура Северного Причерноморья первых веков нашей эры // ВДИ.— 1976.— № 4.— С. 93; Фролова Н. А. Указ. соч.— С. 110.

¹⁵ Зограф А. Н. Указ. соч.— С. 202; Карышковский П. О. Указ. соч.— С. 188; Цветаева Г. А. Боспор и Рим.— М., 1979.— С. 69.

¹⁶ Див.: КБН.— № 39. Приблизно з такою ж кількістю літер (або навіть дещо меншою) реконструйованого напису згоден і Ю. Г. Виноградов, який люб'язно повідомив мене про це.

¹⁷ Блаватский В. Д. Строительное дело Пантикапея...— С. 70.

¹⁸ У зв'язку з цим виникає питання, чи може витримати подібний мармуровий архітрав проліт завдовжки 2,16 м у чистоті (вважасмо, що по 0,2 м з кожного кінця архітрава припадає на абакі капітелій)? На жаль, міцнісні характеристики даного архітрава нам невідомі (для їх визначення треба було б провести випробування до зруйнування зразка). Розкид же їх значень порівняно із стандартними величинами міцності мармуру може бути досить значним. Розуміючи хиткість такого підходу нам видається все-таки можливим звернутися до аналогій. У зв'язку з цим зазначимо, що близькі розміри (висота — 0,32 м, а довжина — 2,09 м) мав, наприклад, архітрав, виконаний в одному блоці з фризом храму Афродити в Херсонесі (Пичикян И. Р. Указ. соч.— С. 249). Близько 2,5 м у всіх мали прольоти портика, який оточував святилище Афіни у Пергамі і мав висоту архітрава приблизно 0,35 м (Всеобщая история архитектуры.— М., 1949.— Т. 2.— Кн. 1.— Рис. 281). Таким чином, оскільки значення архітрава у конструкції антаблемента певною мірою близьке балці із затиснутими кінцями, проліт розміром 2,16 м у чистоті з висотою архітрава 0,31 м, певно, є можливим, хоча, безумовно, близький до граничної величини.

¹⁹ Користуючись нагодою хочу широко подякувати В. П. Толстикову за допомогу в обмірах архітрава, який знаходиться у Державному музеї образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна (м. Москва).

²⁰ Довжина верхньої площини блока — 115,3 см, нижньої — 118,5 см. Товщина у нижній частині — 17,5 см, у верхній (з урахуванням тені) — 22 см. Висота — 31 см. Права частина блока зруйнована. Тенія збереглася частково, її ліва частина відламана на відстані 27 см від лівого торця блока. Є дві регули з шістьма гутами кожна. Ширина регул (а відповідно й тригліфів) — 22,8 і 23,0 см; ширина метопи — 28,3 см. Тильний бік архітрава у верхній частині має підпрямокутний виступ (полічку) з виносом близько 3 см і висотою 14—15 см, який приблизно на 25—28 см не доходить до лівого кінця архітрава. Остання особливість, враховуючи наявність поряд із закінченням виступу (полічки) гнізда для встановлення пірона (таке саме гніздо є на нижній площині архітрава, але майже поряд з його торцем), свідчить про те, що у цьому місці до архітрава підходив інший блок, який був розташований перпендикулярно. Ще одне гніздо для пірона знаходиться на верхній площині архітрава біля його лівого торця. Воно було призначене для з'єднання з торцем сусіднього блоку.

²¹ Відмітимо деякі деталі обробки архітрава, які не мають значення для висвітлення теми, але цікаві з огляду на техніку розмітки. Це, по-перше, крапки розмітки, нанесені між гутами регули, і, по-друге, риски для розмітки напису. В останньому випадку, крім основних рисок є додаткові: над першим та четвертим, а також під другим рядками. Додаткові риски від основних знаходяться на відстані 4—5 мм. Жодна літера не торкається додаткових рисок. Не виключено, що додаткові риски з'явилися раніше ніж основні і були призначені для розміщення іншого напису.

С. Д. Крыжицкий

О ПЯТИКОЛОННЫХ ХРАМАХ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

В статье пересматривается реконструкция пятиколонного храма, посвященного царю Аспургу (23 г. н. э.), предложенная В. Д. Блаватским на основании найденного в Керчи архитрава дорического ордера. Анализ этой архитектурной детали показал, что она не могла принадлежать колонному портику храма и была использована в стеновой конструкции. С учетом этого, а также найденных в Ольвии керамических форм с изображением пятиколонных фронтонных портиков, высказывается предположение, что прототипом для этих изображений мог послужить храм значительно более раннего времени — VI—V вв. до н. э., находившийся в каком-то важном для северопонтийских греков в целом святилище. Таким святилищем в первую очередь могло быть святилище Ахилла на о. Левке.

S. D. Kryzhytsky

FIVE-PILLAR TEMPLES IN THE NORTHERN BLACK SEA TERRITORY

The author revises reconstruction of the five-pillar temple devoted to tsar Aspurgus (23 A. D.) which was suggested by V. D. Blavatsky taking as a basis the architrave of the Doric order found in Kerch. The analysis of that architectural component has shown that it could not be a part of the temple pillar portico and was used in wall construction. Proceeding from this fact and taking into account earthenware moduls representing five-pillar pediment porticos found in Olbia, an assumption is advanced on the prototype of those pictures: it could be a temple of the significantly earlier period, somewhere between the 6th and 5th centuries B. C., which was located in a certain sanctuary important for the north-Pontian Greeks on the whole. The Achilles sanctuary situated on the Levka island is treated as such a sanctuary in the first turn.